

Др Сања ЂОПИЋ*

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ЖРТАВА СЕКСУАЛНОГ НАСИЉА У СРБИЈИ

Апстракт. Сексуално насиље представља озбиљан вид кршења људских права, посебно права жена и девојчица, али и јавноздравствени проблем. Сексуално насиље оставља бројне последице по физичко, психичко, сексуално и репродуктивно здравље жртве, које се суочавају и са бројним социјалним последицама, посебно са стигматизацијом и окривљавањем за преживљену виктимизацију. Иако жртве сексуалног насиља могу да буду жене и мушкарци, деца и пунолетне особе, истраживања, али и званична статистика показују да сексуално насиље представља облик родно заснованог насиља: оно несразмерно погађа жене и девојчице, док су извршиоци у највећем броју случајева мушкарци. Међутим, сексуалн уделинквенцију карактерише висока тамнабројка, што, са једне стране, умањује могућности откривања, процесуирања и санкционисања извршилаца, док, са друге стране, за резултатима недовољну подршку и заштиту жртава, што, пак, повећава ризик од ревиктимизације. Најзад, жртве сексуалних деликата спадају у категорију жртава које су због свог узраста, психофизичких карактеристика и природе ове врсте криминалитета посебно изложене секундарној виктимизацији. Због свега тога, бројни међународни документи инсистирају на обезбеђивању правовремене и одговарајуће, пре свега, кривичноправне, а онда и друге заштите жртава сексуалног насиља. Овај рад има за циљ да укаже на кривичноправну заштиту жртава сексуалног насиља у Србији, с посебним фокусом на заштиту коју обезбеђује кривично материјално, потом, кривично процесно и извршно, али и друго релевантно законодавство.

Кључне речи: сексуално насиље, жртве, кривичноправна заштита, Србија.

1. Увод

Сексуално насиље представља озбиљан вид кршења људских права, посебно права жена и девојчица. Према дефиницији Светске здравствене организације, сексуално насиље подразумева било који сексуални чин, покушај остваривања сексуалног чина, нежељени сексуални коментар или предлог усмерен против особе и њене сексуалности, који може да учини друга особа без обзира на однос са жртвом или ситуацију у којој се налазе; може да га карактерише употреба силе, претње или уцене усмерене према жртви или њој блиској особи (Круг и др., 2002). Сексуално насиље обухвата читав низ понашања, која могу да се догоде у различитим окружењима и под различитим околностима: силовање (у браку, партнерској вези, од стране непознате особе), систематско силовање у оружаним сукобима, нежељени

* Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.

сексуални предлози и сексуално узнемиравање, укључујући сексуално уцењивање, сексуална злоупотреба особа са инвалидитетом, сексуално злостављање деце, присилни бракови или кохабитирајуће заједнице, укључујући дечије бракове, негирање права на коришћење контрацептивних средстава или на прихватање других начина заштите од полнопреносивих болести, присилни побачај, присилна трудноћа, насилна дела против сексуалног интегритета жена, укључујући генитално сакаћење и обавезне провере невиности девојчица, насилна проституција и трговина у циљу сексуалне експлоатације (Круг и др., 2002). Дакле, сексуалну делинквенцију чини низ понашања "којима се напада полна слобода и сексуално самоопредељење" (Николић-Ристановић, Константиновић Вилић, 2018: 143).

Сексуално насиље оставља бројне последице по физичко, психичко, сексуално и репродуктивно здравље жртве (Круг и др., 2002; Бошковић, 2009; Линдгрен, Николић-Ристановић, 2011; ФРА, 2015; ОЕБС, 2019). Жртве сексуалног насиља суочавају се и са бројним социјалним последицама, посебно са стигматизацијом и окривљавањем за преживљену виктимизацију. Жртве сексуалног насиља могу да буду жене и мушкарци, деца и пунолетне особе. Па ипак, како показују истраживања (Круг и др., Lievore, 2003; Ellsberg, Heise, 2005), сексуално насиље представља облик родно заснованог насиља: оно несразмерно погађа жене и девојчице, док су извршиоци у највећем броју случајева мушкарци, те је овај вид насиља у тесној вези са очекивањима које патријархално друштво везује за мушки, односно женски пол. Према подацима истраживања Светске здравствене организације, на свету једна од четири жене доживи сексуално насиље од стране интимног партнера, чак једна трећина адолесценткиња свој први сексуални однос доживи као насилан, а једна од четири или пет девојчица доживи неки облик сексуалне злоупотребе у детињству (Круг и др., 2002; Ellsberg, Heise, 2005). На глобалном нивоу посматрано, око 7% жена доживи сексуално насиље од стране особе која није њен партнер (The World's Women, 2015). Истраживање насиља над женама које је спроведено на нивоу Европске уније показало је да је око 55% жена доживело сексуално узнемиравање након своје 15. године, 11% жена је доживело неки облик сексуалног насиља, а једна од двадесет жена је била жртва силовања, од стране партнера или неке друге особе; уз то, 30% жена које су доживеле сексуално насиље од стране (актуелног или бившег) партнера биле су изложене сексуалној виктимизацији и у детињству (ФРА, 2015).

Анкета о насиљу над женама у Србији, која је спроведена 2018. године, показала је да је 42% жена доживело сексуално узнемиравање, 22% физичко и/или сексуално насиље у партнерском односу или ван њега, а 2% жена је искусило сексуално насиље од стране партнера; са друге стране, од 45% анкетираних жена које су биле у партнерском односу, а које су доживеле насиље од стране партнера након своје 15. године, њих 5% је имало искуство сексуалног партнерског насиља (ОЕБС, 2019: 21-33). Прва епидемиолошка студија о злостављању и занемаривању деце у Србији је показала да је 8,49% испитане деце узраста од 11 до 16 година навело да је имало барем једно искуство сексуалног насиља у животу (Ханак и др., 2013). Такође, резултати прве националне студије о друштвеном проблему сексуалног злостављања деце у Србији показали су да је 10,8% испитане деце узраста од 10 до 18 година доживело неки вид сексуалног насиља, при томе, сексуално насиље је чешће над девојчицама (12,6%) него над дечацима (8,6%), а са годинама постаје све присутније (Боговац и др., 2015).

Међутим, и истраживања и званични подаци показују ниску стопу пријављивања сексуалног насиља, посебно када су извршиоци особе са којима је жртва у неком односу

(на пример, партнер, члан породице, познаник, пријатељ) и када су жртве деца (Lievore, 2003; Тањевић, 2010; Богавац и др., 2015; ФРА, 2015; Николић-Ристановић, Константиновић Вилић, 2018; ОЕБС, 2019). Сексуалну делинквенцију стога карактерише висока тамна бројка (Бошковић, 2009; Соковић, 2014). То, са једне стране, умањује могућности откривања, процесуирања и санкционисања извршилаца, док, са друге стране, за резултатима недовољну подршку и заштиту жртава, што, пак, повећава ризик од ревиктимизације, којој су посебно изложене жртве које трпе овај вид насиља од стране њима познате особе (Lievore, 2003). Тако, на пример, подаци међународне анкете о виктимизацији показују да преко 40% виктимизација сексуалним насиљем представља поновљене виктимизације (Doerner i Lab, 2017, према: Николић-Ристановић, 2019: 104). При томе, свака нова виктимизација представља додатно повређивање жртве, код ње ствара осећај беспомоћности и повећава шансе да поново буде виктимизирана (Николић-Ристановић, 2019). Најзад, жртве сексуалних деликата спадају у категорију жртава које су због свог узраста, психофизичких карактеристика и природе ове врсте криминалитета посебно изложене секундарној виктимизацији, која, пак, утиче на укупан ниво заштите који се пружа жртвама и слаби поверење жртве у систем (Николић-Ристановић, 2019), а што је један од главних разлога непријављивања сексуалног насиља и необраћања жртава за помоћ.

Због свега тога, бројни међународни документи инсистирају на обезбеђивању правремене и одговарајуће, пре свега, кривичноправне, а онда и друге заштите жртава сексуалног насиља. То, између осталог, подразумева инкриминисање низа понашања којима се задире у домен полне слободе, односно сексуалности, потом, предвиђање адекватних санкција за учиниоце и мера заштите жртава од ревиктимизације и секундарне виктимизације, пре, током и након кривичног поступка. Полазећи од тога, овај рад има за циљ да укаже на кривичноправну заштиту жртава сексуалног насиља у Србији, с посебним фокусом на заштиту коју обезбеђује кривично материјално, потом, кривично процесно и извршно, али и друго релевантно законодавство.

2. Кривичноправна заштита

Кривичноправна заштита од сексуалног насиља превасходно се обезбеђује кроз инкриминисање понашања којим се штити полна слобода. Кривична дела против полне слободе предвиђена су у глави осамнаест Кривичног законика Републике Србије¹: силовање (чл. 178), обљуба над немоћним лицем (чл. 179), обљуба са дететом (чл. 180), обљуба злоупотребом положаја (чл. 181), недозвољене полне радње (чл. 182), полно узнемиравање (чл. 182а), подвођење и омогућавање вршења полног односа (чл. 183), посредовање у вршењу проституције (чл. 184), приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (чл. 185), навођење детета на присуствовање полним радњама (чл. 185а). Законодавац предвиђа кажњавање и за искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (чл. 185б).

Готово сва наведена кривична дела постоје дуги низ година у српском законодавству.² При томе, први значајни кораци у унапређењу кривичноправне заштите од сексуалног насиља учињени су почетком 2000. година. Тако је 2002. Године извршена прва зна-

¹ Кривични законик, Службени гласник РС бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

² Видети на пример за кривично дело силовања у: Шкулић, 2017.

чајнија модификација инкриминације силовања, те је по први пут инкриминисано силовање у браку, што је довело до постављања основа за једнаку правну заштиту жена од силовања без обзира на брачни статус. Са усвајањем Кривичног законика 2005. године³ долази до значајнијих измена везано за кривичноправну заштиту жртава сексуалног насиља (Шкулић, 2017; Николић-Ристановић, Константиновић Вилић, 2018; Ћопић, 2019). Глава Кривичног законика која предвиђа сексуалне деликте добила је нов назив: кривична дела против полне слободе уместо дотадашњег назива – кривична дела против достојанства личности и морала, што се сматра прикладнијим решењем с обзиром на групни заштитни објект (Стојановић, 2006). Прихваћен је и нов концепт кривичног дела силовања којим се обезбеђује једнака правна заштита свих жртава без обзира на пол жртве и учиниоца (жртва и учинилац се дефинишу у полно-неутралном смислу) и њихову сексуалну оријентацију, као и нов начин дефинисања радње извршења силовања и других сексуалних деликата, која, поред обљубе, обухвата и са њом изједначен чин, што обезбеђује ширу, односно адекватнију кривичноправну заштиту жртава сексуалног насиља (Линдгрен, Николић-Ристановић, 2011; Шкулић, 2017; Ћопић, 2019). Кривично дело силовања добија тежи облик ако је за последицу имало наступање тешке телесне повреде жртве, ако је дело извршено од стране више лица или на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин, ако је жртва малолетник и ако је дело за последицу имало трудноћу жртве, а најтежи облик има ако је наступила смрт жртве или је дело извршено према детету.

Међутим, оно што анализом инкриминације силовања садржане у Кривичном закону може да се примети је да, и поред позитивних помака, дефиниција радње извршења још увек није у потпуности усклађена са Конвенцијом Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (тзв. Истанбулском конвенцијом),⁴ према којој ово кривично дело постоји увек када жртва није дала свој пристанак. Како је предвиђено у члану 32 ст. 2 Истанбулске конвенције, пристанак мора да буде добровољан и настао као исход слободне воље лица процењене у контексту датих околности. Дакле, српски законодавац и даље предвиђа само "класично силовање", које се састоји у принуди жртве (пасивног субјекта) на обљубу или са њом изједначен чин, употребом силе или претњом да ће се непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица (тзв. Квалификована претња) (Шкулић, 2017).⁵ Дакле, акценат у дефинисању кривичног дела силовања је на принуди, а не на одсуству слободног пристанка жртве на сексуални однос.

Када су у питању кривична дела обљубе (над немоћним лицем, са дететом и злоупотребом положаја) примећује се да су и код ових дела радњом извршења обухваћени обљуба и са њом изједначен чин. Кривичним делима обљуба над немоћним лицем и обљуба са дететом штите се лица која су посебно рањива с обзиром на своје психолошке карактеристике, било због узраста или душевног стања или развоја услед ког нису способна за пружање отпора. Тежи облик кривичног дела обљубе над немоћним лицем добија под истим квалификаторним околностима као код кривичног дела силовања.

³ Кривични законик РС, Службени гласник РС, бр. 85/2005.

⁴ Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Службени гласник РС, Међународни уговори, бр. 12/2013.

⁵ Нацртом Закона о изменама и допунама Кривичног законика био је прописан облик силовања који би постојао када учинилац над другим изврши обљубу или са њом изједначен чин и поред јасно израженог противљења, дакле постојала је интенција увођења посебног облика кривичног дела силовања без пристанка пасивног субјекта, односно жртве, али се од тога касније одустало, те таква одредба није нашла своје место у важећем Кривичном закону. Више о томе у: Шкулић, 2017.

Кривично дело обљубе са дететом добија тежи облик ако је наступила тешка телесна повреда, ако је дело извршено од стране више лица или је за последицу имало трудноћу детета жртве, а најтежи уколико је наступила смрт детета. У случају кривичног дела обљубе злоупотребом положаја, пак, специфичност се огледа у ситуацији, односно, околностима под којима се предузима радња извршења а то је искоришћавање односа подређености или зависности жртве (пасивног субјекта) у односу на учиниоца, односно злоупотреба поверења (када је жртва малолетник те у овом случају дело добија тежи облик). Ово кривично дело има још три тежа облика: ако је жртва дете, ако је за последицу имало трудноћу жртве и ако је наступила смрт детета. Међутим, како примећују поједине ауторке, дефиниција ових кривичних дела није у потпуности усклађена са захтевима Истанбулске конвенције, односно да нису обухваћене све радње које Конвенција предвиђа у члану 36 ст. 1 (Дробњак, Мацановић, Игњатовић, 2017).

Важна новина у погледу заштите од сексуалног насиља је инкриминисање полног узнемиравања. Међутим, треба истаћи да је ово понашање по први пут било инкриминисано још 2003. Године и то као сексуално злостављање. Међутим, ово кривично дело је веома ретко примењивано у пракси, посебан проблем било је његово разграничење од других кривичних дела, кривично гоњење је предузимано по приватној тужби, што је учинило кривичноправну заштиту веома неефикасном (Линдгрен, Николић-Ристановић, 2011), што је резултирало тиме да Кривични законик из 2005. Године није укључио одредбу о сексуалном злостављању. Ратификацијом Истанбулске конвенције, пак, Србија се обавезала на усклађивање свог законодавства, политика и праксе са међународним стандардима у области заштите жена од насиља, што је, између осталог, резултирало тиме да су измене кривичног материјалног законодавства из 2016. Године довеле до предвиђања нових кривичних дела, укључујући кривично дело полно узнемиравање. Према одредбама Кривичног законика, полно узнемиравање подразумева свако овербално, невербално или физичко понашање које има за циљ или представља повреду достојанства лица у сфери полног живота, а које изазива страх или ствара непријатељско, понижавајуће или увредљиво окружење. Увођењем овог кривичног дела, Србија је отишла корак напред у односу на захтеве које поставља Истанбулска конвенција: поред забране сексуалног узнемиравања у антидискриминационом и радном законодавству, предвиђена је и кривичноправна заштита од овог облика насиља (Јовановић, 2019; Пауновић, 2019).

Међутим, како оправдано примећују поједини аутори, могуће је ставити неколико замерки овој инкриминацији. Назив дела, односно термин полно, није адекватан јер се ради о недозвољеном понашању сексуалне природе без обзира на пол учиниоца и жртве, па би примеренији назив било сексуално узнемиравање (Дробњак, Мацановић, Игњатовић, 2017). Опис радње извршења је недовољно одређен, а уочавају се нејасноће и у вези са тим што је законодавац кумулативно поставио услов да понашање које представља полно узнемиравање има за циљ или представља повреду достојанства и да изазива страх или ствара непријатељско, понижавајуће или увредљиво окружење, с тим да није посебно назначено да је реч о сваком нежељеном понашању (Дробњак, Мацановић, Игњатовић, 2017; Јовановић, 2019). Најзд, у пракси се може јавити проблем у разграничењу овог кривичног дела од неких других кривичних дела предвиђених Кривичним закоником, као што су увреда (чл. 170) или недозвољене полне радње (чл. 182) што може да доведе до проблема приликом квалификације дела и примене нове инкриминације у пракси (Јовановић, 2019; Пауновић, 2019).

Поред тога, за заштиту жртава од сексуалног насиља значајна су још нека кривична дела која су суштински повезана са кривичним делима против полне слободе иако су предвиђена у другим главама Кривичног законика. То се, пре свега, односи на кривична дела сакаћење женског полног органа (121а) и принудно закључење брака (чл. 187а), која су уведена због потребе усклађивања националног законодавства са захтевима Истанбулске конвенције. Ово су свакако позитивни помаци у обезбеђивању заштите, посебно жена и девојчица, од (сексуалног) насиља. Међутим, и овим решењима се могу ставити одређене замерке. Када је у питању сакаћење женског полног органа законодавац није у потпуности испоштовао захтеве које поставља Истанбулска конвенција: на пример, предвиђа могућност утврђивања нарочито олакшавајућих околности под којима је ово дело учињено, а тиме и могућност блажег кажњавања, али није јасно шта се под формулацијом нарочито олакшавајуће околности мисли (Ђоровић, 2018; Јовановић, 2019). Са друге стране, када је у питању кривично дело принудно закључење брака, примећује се да законодавац није предвидео квалификаторну околност везану за начин извршења дела, нити било коју другу околност услед које би дело добило тежи облик и било запређено строжом казном (Јовановић, 2019).

У складу са међународним обавезама, појачана кривичноправна заштита од сексуалног насиља пружа се малолетним лицима. Према одредбама Општег протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања⁶ сексуална злоупотреба детета дефинише се као "укључивање детета у сексуалну активност коју оно не схвата у потпуности, са којом није сагласно или за коју није развојно дорасло и није у стању да се са њом сагласи, или ону којом се крше закони или социјални табу и друштва". При томе, сексуална злоупотреба детета се испољава као активност између детета и одрасле особе или другог детета које се, због свог узраста или развоја, налази у положају који му даје одговорност, поверење или моћ, где активност има за циљ да пружи уживање или задовољи потребе друге особе. Поред тога, сексуалном злоупотребом детета сматра се и: навођење или приморавање детета на учешће у сексуалним активностима, било да се ради о контактним (на пример, сексуални однос, сексуално додиривање и слично) или неконтактним (на пример, излагање погледу, егзибиционизам и слично) и експлоататорско коришћење детета за проституцију или друге незаконите сексуалне радње.

Кривичноправна заштита малолетних лица⁷ обезбеђује се на два начина: предвиђањем посебних кривичних дела код којих је малолетство, односно узраст жртве конститутивни елемент (на пример, обљуба са дететом, подвођење и омогућавање вршења полног односа, навођење детета на присуствовање полним радњама) и предвиђањем малолетства као квалификаторне околности. При томе, примећује се да законодавац још увек не пружа једнаку правну заштиту за сва малолетна лица код кривичних дела из домена сексуалне делинквенције, односно прави разлику у погледу заштите детета (лица које није навршило 14 година) и малолетника (лица које је навршило 14, а није навршило 18 година) кроз предвиђање различитих запређених казни за кривична дела код којих се узраст третира као квалификаторна околност (строже казне ако је дело извршено пре-

⁶ Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања, доступан на https://www.paragraf.rs/pro-pisi/opsti_protokol_za_zastitu_dece_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.html, страници приступљено 1.6.2020.

⁷ Према одредбама Кривичног законика, малолетним лицем сматра се лице које није навршило осамнаест година; дететом се сматра лице које није навршило четрнаест година, а малолетником се сматра лице које је навршило четрнаест година, а није навршило осамнаест година.

ма детету него према малолетнику), односно код дела код којих основни облик дела постоји када је жртва малолетник, а ако је дело извршено према детету ради се о квалификованом облику те је запређена строжа казна. Поред тога, заштита од сексуалног насиља малолетних лица остварује се и путем инкриминације родоскврнућа, којим се обезбеђује заштита у случају инцеста, који представља један од најтежих облика сексуалне делинквенције (Бошковић, 2009; Николић-Ристановић, Константиновић Вилић, 2018). Како је радња извршења овог кривичног дела дефинисана као обљуба у ширем смислу, чини да је оно неоправдано предвиђено као кривично дело против брака и породице уместо као кривично дело против полне слободе.

Значајан помак у осигурању једнаке правне заштите жртава сексуалног криминалитета начињен је предвиђањем да се за сва дела из домена сексуалне делинквенције гоњење предузима по службеној дужности, без обзира на однос жртве и учиниоца (Ћопић, 2019). Дакле, брисана је одредба према којој је било предвиђено да се за силовање у браку и обљубу над немоћним брачним другом гоњење предузима по предлогу оштећеног лица. Такво решење је било потпуно неприхватљиво јер је умањивало опасност ових кривичних дела у случајевима када су извршена према брачном другу. То је водило неоправданом прављењу разлике у поступку правне заштите по основу брачног статуса жртве, а чињеница да жртва треба да одлучи да ли да се учинилац гони или не, враћала је ове облике насиља у сферу приватног, резултирајући некажњавањем учинилаца (Ћопић, 2011). Стога би ново решење свакако требало да допринесе побољшању положаја жена жртава партнерског сексуалног насиља.

Најзад, након 2005. Године уочава се тренд сталног поштравања законске казне политике када су у питању кривична дела против полне слободе, посебно уколико су извршена према деци и немоћним лицима. То је посебно дошло до изражаја са изменама кривичног материјалног законодавства из 2016,⁸ а потом и 2019. године.⁹ Кривичним законом је предвиђена могућност изрицања казне доживотног затвора без могућности условног отпуста за најтеже облике следећих кривичних дела против полне слободе: силовање (чл. 178 ст. 4), обљуба над немоћним лицем (чл. 179 ст. 3), обљуба са дететом (чл. 180 ст. 3) и обљуба злоупотребом (члан 181 ст. 5). Заиста ова дела је предвиђена забрана условног отпуста и у случају када је изречена казна затвора. Међутим, да ли ће ово јачање репресије, које је у многоме резултат глобалне популистичке казнене политике (Соковић, 2014), у пракси заиста и гарантовати бољу и ефикаснију заштиту остаје да се види.

3. Кривичноправна заштита жртава сексуалног насиља у пракси

Праћење трендова и развијање ефикасне политике супротстављања сексуалном насиљу захтева редовно прикупљање и бележење података о обиму, структури и карактеристикама овог облика насиља и одговору државе на њега (Ћопић, Стевковић, 2012). Један од два основна извора података чине тзв. Административни подаци, односно подаци које евидентирају државни органи, институције и организације које долазе у контакт са случајевима сексуалног насиља. При томе, у већини држава кључни извор сазнања о криминалитету, укључујући сексуално насиље, чине подаци у званичним државним, односно полицијским и правосудним статистикама у којима се бележи пријављени

⁸ Закон о изменама и допунама Кривичног законика, Службени гласник РС, бр. 94/2016.

⁹ Закон о изменама и допунама Кривичног законика, Службени гласник РС, бр. 35/2019.

криминалитет, криминалитет који је предмет оптужења и пресуђени криминалитет. И поред низа ограничења административних података и чињенице да ови подаци не могу да се користе за мерење преваленце сексуалног насиља, они су ипак значајан извор за праћење примене постојећих законских решења у пракси и евалуацију рада надлежни хоргана (више о томе видети у: Топић, Стевковић, 2012). Полазећи од тога, у наставку се износе подаци који се односе на правосудну статистику везану за случајеве сексуалног насиља, ако је редовно прикупља и бележи Републички завод за статистику.

Према подацима Републичког завода за статистику примећује се да сексуални деликти нису заступљени у већем обиму у укупном криминалитету (Републички завод за статистику, 2019, 2019а). У десетогодишњем периоду (2009-2018) удео пунолетних лица пријављених за кривична дела против полне слободе у укупном броју лица против којих је поднета кривична пријава је без већих осцилација и креће се око 0,4% (Табела 1). Када се посматра удео пунолетних лица оптужених за сексуалне деликте у укупном броју оптужених лица у посматраном периоду, примећује се да се он креће око 0,7% и да се не бележе веће осцилације (мањи раст се бележи 2010. и 2012. године). Слично је и када се посматра удео лица осуђених за кривична дела против полне слободе у укупном броју осуђених лица.

Табела 1: Пријављена, оптужена и осуђена пунолетна лица за кривична дела против полне слободе (2009-2018)

		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Пријављена лица	Укупно	100026	74279	88207	92879	91411	92600	108759	96237	90348	92874
	Кривична дела против полне слободе Н (%)	448 (0,4)	387 (0,5)	414 (0,5)	372 (0,4)	320 (0,4)	252 (0,3)	352 (0,3)	367 (0,4)	338 (0,4)	435 (0,5)
	Индекс	100	86	92	83	71	56	78	82	74	97
Оптужена лица	Укупно	50404	27860	39439	41621	45704	48425	42030	39610	37752	34146
	Кривична дела против полне слободе Н (%)	281 (0,6)	209 (0,8)	255 (0,6)	322 (0,8)	326 (0,7)	350 (0,7)	248 (0,6)	266 (0,7)	227 (0,6)	217 (0,6)
	Индекс	100	74	91	115	116	124	88	95	81	77
Осуђена лица	Укупно	40880	21681	30807	31322	32241	35376	33189	32525	31759	29750
	Кривична дела против полне слободе Н (%)	238 (0,6)	164 (0,8)	190 (0,6)	244 (0,8)	236 (0,7)	242 (0,7)	174 (0,5)	204 (0,6)	189 (0,6)	188 (0,6)
	Индекс	100	69	80	102	99	101	73	86	79	79

Извор: Републички завод за статистику (2019)

Када се посматрају поднете пријаве за кривична дела против полне слободе по годинама, примећује се пад броја поднетих пријава у 2010. У односу на 2009. годину, потом расту 2011. у односу на 2010., а онда се бележи тренд пада у наредне три године, па се најнижа стопа пријављених лица бележи у 2014. Након тога се примећује раст броја пријављених пунолетних лица, уз мањи пад у 2017. у односу на 2016. И поновни раст

у последњој посматраној години. Када су у питању оптужења, након 2010. Бележи се тренд раста броја оптужених пунолетних лица за сексуалне деликте са највећом стопом пријављивања у 2014. Након тога следи пад у 2015., да би се већ наредне године забележио пораст, а потом поново пад броја оптужених. Сличан тренд се уочава и у погледу осуђених лица.

Са друге стране, како се види из података у Табели 2, удео малолетника пријављених за сексуалне деликте у укупном броју оних који су пријављени за кривична дела у периоду од 2009. до 2018. Је нешто већи него код пунолетних лица и креће се од 1,1% до 1,8%. Сличан тренд бележи се и у погледу малолетника у односу на које је поднет предлог за изрицање санкције и оних којима је санкција изречена.

Табела 2: Пријављени малолетници, поднет предлог за изрицање кривичних санкција према малолетницима и малолетници којима је изречена кривична санкција за кривична дела против полне слободе (2009-2018)

		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Пријављени малолетници	Укупно	3497	3747	4323	3913	3844	3110	3355	3643	3465	2744
	Кривична дела против полне слободе Н (%)	47 (1,3)	67 (1,8)	48 (1,1)	44 (1,1)	68 (1,8)	36 (1,2)	39 (1,2)	47 (1,3)	40 (1,2)	49 (1,8)
Поднет предлог за изрицање кривичне санкције према малолетнику	Укупно	2465	2205	3140	2946	3300	2522	2535	2505	1992	1849
	Кривична дела против полне слободе Н (%)	43 (1,7)	30 (1,4)	44 (1,4)	23 (0,8)	43 (1,3)	56 (2,2)	22 (0,9)	36 (1,4)	26 (1,3)	36 (1,9)
Изречена кривична санкција	Укупно	1902	1640	2290	2302	2648	2034	1826	2032	1633	1548
	Кривична дела против полне слободе Н (%)	38 (2,0)	17 (1,0)	33 (1,4)	18 (0,8)	33 (1,2)	48 (2,4)	12 (0,7)	29 (1,4)	23 (1,4)	31 (2,0)

Извор: Републички завод за статистику (2019а)

Па ипак, како се види из података у Табелама 1 и 2, малолетници чине далеко мањи део свих лица против којих су поднете кривичне пријаве, покренут поступак или су изречене кривичне санкције за кривична дела против полне слободе, дакле, већину извршилаца, према званичним подацима, чине пунолетналица.

У 2018. години укупно је пријављено 435 пунолетних лица за кривична дела против полне слободе, што чини 0,5% укупног броја лица пријављених за кривична де-

ла у посматраној години (Табела 2). Од укупно 435 пријављених пунолетних лица 385 је познатих (88,5%), од чега 371 (96,4%) мушкараци 14 (3,6%) жена.

Табела 3: Пријављена пунолетна лица за кривична дела против полне слободе у 2018. години

Кривично дело	Пријављени Н (%)	Укупно познати	Жене
Кривична дела против полне слободе	435	385	14 (3,6%)
Силовање	76 (17,5)	71	3
Обљуба над немоћним лицем	7 (1,6)	7	-
Обљуба са дететом	34 (7,8)	32	-
Обљуба злоупотребом положаја	1 (0,2)	1	-
Недозвољене полне радње	165 (37,9)	143	3
Полно узнемиравање	105 (24,1)	87	2
Посредовање у вршењу проституције	13 (3,0)	12	3
Искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршења кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу	2 (0,5)	2	-
Приказивање, прибављање и посредовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију	31 (7,1)	29	7
Навођење детета на присуствовање полним радњама	1 (0,2)	1	-

Извор: Републички завод за статистику (2019)

Како показују подаци у Табели 3, у највећем броју случајева кривична пријава је против пунолетних лица поднета за два кривична дела: недозвољене полне радње и полно узнемиравање. У 132 случаја кривична пријава је одбачена: у највећем броју случајева кривична пријава је одбачена у случају кривичних дела недозвољене полне радње (53 или 40,2%) и полно узнемиравање (39 или 29,5%), а потом за силовање (23 или 14,4%). У 17 случајева је истрага обустављена, у једном случају је истрага прекинута, а у 235 је подигнута оптужница.

У 2018. години оптужено је 217 пунолетних лица; већину чине мушкарци, док је удео жена минималан (5 жена или 2,3%). У највећем броју случајева (188 лица или 86,6%) донета је осуђујућа пресуда. При томе, када се посматрају подаци о броју пријављених, оптужених и осуђених лица на годишњем нивоу, уочава се значајно осипање, посебно када се упореди број поднетих пријава и број оптужења. У 2018. је, на пример, за 50% било мање оптужених лица у односу на број лица против којих је поднета пријава у тој години.

Табела 4: Оптужена и осуђена пунолетна лица за кривична дела против полне слободe у 2018. години

Кривично дело	Оптужени Н (%)	Осуђујућа пресуда Н (%)
Кривична дела против полнеслободe	217	188
Силовање	31 (14,3)	25 (13,3)
Обљуба над немоћним лицем	6 (2,8)	6 (3,2)
Обљуба са дететом	19 (8,8)	18 (9,6)
Обљуба злоупотребом положаја	6 (2,8)	4 (2,1)
Недозвољене полне радње	96 (44,2)	84 (44,7)
Полно узнемиравање	31 (14,3)	26 (13,8)
Подвођење и омогућавање вршења полног односа	2 (0,9)	1 (0,5)
Посредовање у вршењу проституције	11 (5,1)	10 (5,3)
Искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршења кривичних дела против полне слободe према малолетном лицу	1 (0,5)	1 (0,5)
Приказивање, прибављање и посредовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију	13 (6,0)	12 (6,4)
Навођење детета на присуствовање полним радњама	1 (0,5)	1 (0,5)

Извор: Републички завод за статистику (2019)

Посматрано према изреченој кривичној санкцији, од 188 пунолетних лица осуђених за кривична дела против полне слободe 91 лице је осуђено на казну затвора (48,4%) (Табела 5). Поред тога, за 10 лица (5,3%) је изречена новчана казна, у 58 (30,9%) случајева условна осуда, за 28 (14,9%) лица изречена је казна затвора али тако да се она изврши у просторијама у којима осуђени живи и у једном случају је изречена судска опомена.

Табела 5: Осуђена пунолетна лица према изреченим кривичним санкцијама у 2018.

Кривично дело	Затвор	Новчана казна	Условна осуда	У кућном затвору	Судска опомена
Кривична дела против полне слободe	91	10	58	28	1
Силовање	25	-	-	-	-
Обљуба над немоћним лицем	6	-	-	-	-
Обљуба са дететом	18	-	-	-	-
Обљуба злоупотребом положаја	4	-	-	-	-
Недозвољенеполнерадње	28	6	31	19	-
Полноу знемиравање	1	4	16	4	1
Подвођење и омогућавање вршења полног односа	1	-	-	-	-
Посредовање у вршењу проституције	4	-	6	-	-
Искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршења кривичних дела против полне слободe према малолетном лицу	-	-	-	1	-

Приказивање, прибављање и посредовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију	3	-	5	4	-
Навођење детета на присуствовање полним радњама	1	-	-	-	-

Извор: Републички завод за статистику (2019)

При томе, како се види из Табеле 5, свим пунолетним лицима која су осуђена за силовање, обљубу (над немоћним лицем, са дететом и злоупотребом положаја), подвођење и омогућавање вршења полног односа и навођење детета на присуствовање полним радњама изречена је казна лишења слободе. Поред тога, затворска казна је изречена за 28 лица (33,3%) осуђених за недозвољене полне радње. Новчана казна изречена је у случају два кривична дела: недозвољене полне радње и полно узнемиравање, а, укупно гледано, за ова два кривична дела изречен је и највећи број условних осуда. При томе, у структури изречених кривичних санкција за кривично дело полно узнемиравање доминира условна осуда, док у случају недозвољених полних радњи нешто више од половине осуђених лица је осуђено на казну затвора, с тим да је у око 40% тих случајева суд донео одлуку да се она извршава у просторијама у којима осуђени живи. У односу на 52 осуђена лица изречена је мера безбедности, при чему је за 22 лица (42,3%) изречена мера забране приближавања и комуникације са оштећеним.

Према подацима који су достављени Републичком заводу за статистику, у 2018. години је укупно 178 лица било оштећено кривичним делима против полне слободе (Табела 6).

Табела 6: Жртве (оштећени) кривичним делима против полне слободе у 2018.

Кривичнодело	Пол		Старост		
	Женски	Мушки	Деца (лица која нису навршила 14 година)	Малолетници (лица која су навршила 14, а нису навршила 18 година)	Пунолетна лица
Кривична дела против полне слободе	163	15	42	36	100
Силовање	24	1	3	3	19
Обљуба над немоћним лицем	2	-	1	1	-
Обљуба са дететом	11	1	10	2	-
Обљуба злоупотребом положаја	5	-	-	2	3
Недозвољене полне радње	70	11	22	23	36
Полно узнемиравање	24	1	4	4	17
Подвођење и омогућавање вршења полног односа	1	1	2	-	-
Посредовање у вршењу проституције	25	-	-	-	25
Приказивање, прибављање и посредовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију	1	-	-	1	-

Извор: Републички завод за статистику (2019)

Већину жртава сексуалних деликата извршених од стране пунолетних лица чиниле су особе женског пола – 163 (91,6%), што говори у прилог чињеници да је сексуално насиље облик родно заснованог насиља. Посматрано према старости, нешто више од половине жртава (100 или 56,2%) било је пунолетно, остало су малолетна лица, од чега 42 детета (53,8%) и 36 малолетника (46,2%). Посматрано према кривичном делу, примећује се да су укупно гледано малолетна лица најугроженија недозвољеним полним радњама. Поред тога, деца су жртве и кривичног дела обљуба са дететом. Са друге стране, пунолетна лица су махом жртве недозвољених полних радњи, потом, посредовања у вршењу проституције, силовања и полног узнемиравања.

Када су у питању малолетни учиниоци кривичних дела против полне слободе, у 2018. години пријаве су поднете против 49 малолетника, од чега је било 47 дечака и 3 девојчице. Од укупно пријављених, 30 је било из категорије млађих и 19 из категорије старијих малолетника. У 30 случајева је поднет захтев за покретање припремног поступка. У највећем броју случајева малолетници су пријављени због полног узнемиравања (15) и недозвољених полних радњи (11), а потом због приказивања, прибављања и посредовања порнографског материјала и искоришћавања малолетног лица за порнографију (9) и обљубе са дететом (7). У 36 случаја је поднет предлог за изрицање кривичне санкције, а у 31 случају према малолетницима је изречена казна малолетничког затвора (3) или васпитна мера (28). Најзад, у случајевима за које су Републичком заводу за статистику достављени подаци о жртви (оштећеном), у 2018. је у случајевима који су окончани у поступку према малолетницима било укупно 18 жртава, од чега 16 женског и 2 мушког пола. Највећи број жртава је био из старосне категорије од 14 до 18 година (13), у три случаја је жртва била дете, а у два пунолетно лице. То упућује на закључак да се у случају сексуалног насиља које врше малолетници често ради о вршњачком насиљу, што је у складу и са налазима истраживања (Боговац и др., 2015).

4. Заштита од ревиктимизације и секундарне виктимизације

Жртве сексуалног насиља спадају у категорију посебно осетљивих жртава, па је неопходно да им се пружи адекватна процесна и ванпроцесна заштита од ревиктимизације и секундарне виктимизације. Иако законодавац не предвиђа посебне мере за заштиту само ове категорије жртава, он ипак предвиђа читав низ мера које су усмерене на заштиту жртава, односно оштећених, пунолетних и/или малолетних лица, од ревиктимизације и секундарне виктимизације, које могу да се примене и у случају виктимизације сексуалним насиљем. Ове мере су садржане у материјалном, процесном и извршном кривичном законодавству, али и у посебним законима којима се осигурава посебна заштита малолетних лица жртава кривичних дела, укључујући кривична дела против полне слободе, и закону којим се осигурава заштита жртава насиља у породици. У том погледу, значајним се чине одредбе Кривичног законика, Законика о кривичном поступку (у даљем тексту ЗКП)¹⁰, Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица¹¹, Закона о посебним мерама за спречавање вршења

¹⁰ Законик о кривичном поступку, Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019.

¹¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник РС, бр. 85/2005.

кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима¹², Закона о спречавању насиља у породици¹³ и Закона о извршењу кривичних санкција¹⁴.

Заштита жртава сексуалног насиља од ревиктимизације

На нивоу материјалног кривичног законодавства, за заштиту жртава сексуалног насиља од ревиктимизације може да буде значајна мера безбедности која се састоји у забрани приближавања и комуникације са оштећеним. Суд може учиниоцу кривичног дела забранити приближавање оштећеном на одређеној удаљености, забранити приступ у простор око места становања или места рада оштећеног и забранити даље узнемиравање оштећеног, односно даљу комуникацију са оштећеним. Међутим, законодавац је тек изменама и допунама Кривичног законика из 2016. Године предвидео кажњавање за кршење забране утврђене овом мером безбедности, али, ни након десет година од уношења ове мере у кривично материјално законодавство, није ближе уређен начин њеног извршења, што може да представља препреку за ефикасну примену ове мере у пракси (Ћопић, 2019), иако се, како је напред наведено, ова мера изриче у пракси.

Заштита жртава од ревиктимизације током кривичног поступка може се постићи применом мере забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посећивања одређених места (чл. 197 и 198 ЗКП) и одредби о основној заштити оштећених и сведока (чл. 102 ЗКП). Забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посећивања одређених места је једна од ЗКП предвиђених мера за обезбеђивање присуства окривљеног и несметано вођење кривичног поступка. У члану 197 ЗКП је, између осталог, предвиђено да ако постоје околности које указују да би окривљени могао ометати поступак утицањем на оштећеног или би могао поновити кривично дело, довршити покушано кривично дело или учинити кривично дело којим прети, суд може забранити окривљеном прилажење, састајање или комуницирање са одређеним лицем, што у овом случају укључује жртву кривичног дела, односно оштећено лице, или забранити посећивање одређених места. Уз ову меру суд може да наложи окривљеном да се повремено јавља полицији, поверенику из органа државне управе надлежног за извршење кривичних санкција или другом државном органу одређеном законом. Одређивању ове мере одлучује суд на предлог јавног тужиоца или по службеној дужности (након потврђивања оптужнице). Уколико меру није предложио јавни тужилац, а поступак се води за кривично дело за које се гони по службеној дужности, што је случај са свим делима из домена сексуалне делинквенције, пре доношења одлуке ће се затражити мишљење јавног тужиоца. Решење о одређивању ове мере се доставља и лицу у односу на које је окривљеном одређена мера. Ова мера може да траје док за то постоји потреба, а најдуже до правноснажности пресуде, односно до упућивања окривљеног на издржавање казне затвора. Суд је дужан да свака три месеца испита да ли је даље трајање мере оправдано. Контролу примене ове мере врши полиција.

Заштита од ревиктимизације током кривичног поступка обезбеђује се применом одредбе о основној заштити: орган који води поступак је, између осталог, дужан да жртву, односно оштећеног заштити од увреде, претње и сваког другог напада који угрожа-

¹² Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, Службени гласник РС, бр. 32/2013.

¹³ Закон о спречавању насиља у породици, Службени гласник РС, бр. 64/2016.

¹⁴ Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 55/2014, 35/2019.

ва њену безбедност. Јавни тужилац или суд, зависно од фазе поступка, могу захтевати да полиција предузме мере заштите оштећеног у складу са законом. Дакле, основна заштита се постиже дисциплинским мерама (опомена или новчана казна), евентуално предузимањем кривичног гоњења и мерама полицијске заштите (Бркић, 2014).

У погледу могуће заштите малолетних лица оштећених кривичним делима против полне слободе од ревиктимизације важно је поменути Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, тзв. Маријин закон.¹⁵ Основна сврха овог закона је да спречи учиниоце кривичних дела против полне слободе извршених према малолетним лицима да врше ова дела (негативна специјална превенција). Дакле, овај закон би, с једне стране, требало да настоји да спречи ревиктимизацију малолетних лица која су већ била жртве сексуалног насиља и да, са друге стране, спречи виктимизацију друге деце, односно малолетних лица од стране лица која су већ била осуђена за дела из домена сексуалне делинквенције према малолетним лицима. Закон се примењује на учиниоце кривичних дела обљубе са дететом, обљубе злоупотребом службеног положаја, недозвољених полних радњи, подвођења и омогућавања вршења полног односа, приказивања, прибављања и поседовања порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију, навођења малолетног лица на присуствовање полним радњама, као и за кривична дела силовања, обљубе над немоћним лицем и посредовања у вршењу проституције ако је кривично дело учињено према малолетном лицу. За учиниоце ових кривичних дела закон предвиђа забрану ублажавања казне, забрану условног отпуста и незастаревање кривичног гоњења и извршења казне. Ово последње је посебно значајно за жртве, јер се оне често одлуче да пријаве преживљено сексуално насиље тек много година након виктимизације, посебно ако сексуално насиље доживе као деца, а одлуче се да га пријаве као одрасле особе (Николић-Ристановић, 2019).

Осудом за напред наведена кривична дела обавезно наступају и одређене правне последице: престанак вршења јавне функције, престанак радног односа, односно престанак вршења позива или занимања које се односи на рад са малолетним лицима, забрана стицања јавних функција, забрана заснивања радног односа, односно обављања позива или занимања које се односи на рад са малолетним лицима. Правне последице осуде наступају даном правноснажности пресуде и трају 20 година, при чему се време проведено на издржавању казне затвора не урачунава у време трајања правне последице осуде. Поред тога, закон предвиђа и посебне мере које се примењују према учиниоцу након издржане казне: обавезно јављање надлежном органу полиције и Управе за извршење кривичних санкција, забрана посећивања места на којима се окупљају малолетна лица (вртићи, школе и слично), обавезно посећивање професионалних саветовалишта и установа, обавезно обавештавање о промени пребивалишта, боравишта или радног места, обавезно обавештавање о путовању у иностранство. Предвиђа се да се ове мере спроводе најдуже 20 година после извршене казне затвора, при чему се после истека сваке четири године преиспитује потреба даљег спровођења мера, о чему по службеној дужности одлучује суд који је донео првостепену пресуду. Уз то, захтев за преиспитивање потребе даљег спровођења посебних мера може да поднесе и лице на које се ове ме-

¹⁵ Овај закон је назван по осмогодишњој девојчици, која је 2006. године силована и угушена од стране учиниоца који је пре тога осуђиван за сексуалне деликте према деци и малолетницима. Више о томе, као и критичкој анализи самог закона видети у: Соковић, 2014.

ре односе, и то после истека сваке две године од почетка њихове примене. Најзад, овим законом је предвиђено обавезно вођење посебне евиденције о лицима која су осуђена за сексуалне деликте против малолетних лица, што је у надлежности Управе за извршење кривичних санкција, као и обавезно тражење извода из ове евиденције за послодавце који запошљавају лица за рад са малолетним лицима.

Законом о извршењу кривичних санкција предвиђено је да када се осуђени отпушта са издржавања казне затвора због неког од кривичних дела против полне слободе или се условно отпушта, као и у случају његовог бекства из затвора, о томе обавештава жртва кривичног дела због ког је лице осуђено на затворску казну. Жртву о томе обавештава завод, а обавештење доставља жртви ако је она то тражила, и ако процена ризика завода указује на потребу превентивне заштите жртве, дакле, у циљу њене заштите од ревиктимизације.

Најзад, заштити жртава кривичних дела против полне слободе од ревиктимизације могу бити значајне одредбе Закона о спречавању насиља у породици. Иако је основни циљ овог закона да осигура ефикасну превенцију насиља у породици и хитну, благовремену и делотворну заштиту и подршку жртвама насиља у породици кроз унапређивање координације и сарадње надлежних служби, он се ипак, у једном делу, може применити и у случају пружања помоћи и заштите жртвама других, законом одређених кривичних дела, међу којима су и кривична дела против полне слободе, а што подразумева сарадњу надлежних органа институција у поступању и изразу индивидуалног плана заштите и подршке жртви.

Заштита жртва сексуалног насиља од секундарне виктимизације

Одредбе релевантне за заштиту жртава од секундарне виктимизације током кривичног поступка садржане су превасходно у Законику о кривичном поступку и Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.

Током кривичног поступка заштита жртве сексуалног насиља од секундарне виктимизације може да се постигне применом института посебно осетљивог сведока (чл. 103 и 104. ЗКП) кроз предвиђање посебних правила испитивања, што је од посебног значаја ако се има у виду чињеница да сведоци, уључујући жртве (оштећене), посебно код неких кривичних дела, а ту спадају кривична дела из домена сексуалне делинквенције, још увек представљају незамањиво доказно средство (Бркић, 2014). Посебно осетљиви сведок је сведок који је посебно осетљив с обзиром на узраст, животну искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја. Имајући у виду структуру и карактеристике сексуалног насиља, несумњиво је да у ову категорију спадају жртве кривичних дела против полне слободе, те би могле у поступку да добију овај статус. Статус посебно осетљивог сведока (а ту спадају и оштећени који се саслушавају у својству сведока, што је најчешћа процесна улога лица оштећених кривичним делима против полне слободе), решењем одређује орган поступка (јавни тужилац, председник већа или судија појединачно), дакле, инокосни орган што би требало да омогући делотворније одлучивање о овом питању (Бркић, 2014). Статус посебно осетљивог сведока подразумева посебна правила испитивања: посредно испитивање, са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока; испитивање уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног ли-

ца; испитивање употребом техничких средстава за пренос слике и звука (без присуства странака и других учесника у поступку у просторији у којој се сведок налази) и испитивање у стану сведока или другој просторији, односно у овлашћеној институцији која је стручно оспособљена за испитивање посебно осетљивих лица. Приликом испитивања посебно осетљивих сведока важи начелна забрана суочавања са окривљеним.

На овом месту је важно указати на решење које је било садржано у законском тексту из 2006. године а које се састојало у забрани постављања одређених питања жртви, односно оштећеном или сведоку. Забрана постављања питања односила се на питања која се тичу полног живота и сексуалне склоности жртве или сведока, њеног политичког и идеолошког опредељења, расног, националног и етничког порекла, моралних критеријума, других искључиво личних и породичних околности, и то онда када одговори на ова питања нису непосредно и очигледно повезани са потребом разјашњења конкретне кривичне ствари. Ово решење се чинило посебно битним за заштиту жртава сексуалног насиља од секундарне виктимизације током поступка. Нажалост, ова одредба није нашла своје место у каснијим редакцијама текста Законика о кривичном поступку нити у важећим прописима у време писања овог текста, а управо је суштина овог решења била у томе да се не дезавуише жртва и умањи значај њеног исказа, да се избегне стигматизација жртве, њена секундарна виктимизација и ретрауматизација (Ћопић, 2011, 2019).

Када су у питању малолетна лица као жртве сексуалног насиља, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица по први пут уноси одредбе о заштити малолетних лица која су виктимизирана одређеним кривичним делима, а која обухватају кривична дела против полне слободе, предвиђајући посебна правила њиховог саслушања: ограничавање броја саслушања (саслушање се по правилу може спровести највише два пута), саслушање уз помоћ психолога, педагога или другог стручног лица, могућност саслушања употребом техничких средстава за пренос слике и звука и могућност саслушања ван суднице и зграде суда. У начелу, забрањено је вршити суочење између малолетног лица као жртве и окривљеног, а малолетно лице као жртва мора да има пуномоћника већ од првог саслушања окривљеног (више о томе видети и у: Стевановић, 2014). Најзад, заштита малолетних лица од секундарне виктимизације постиже се и кроз специјализацију органа поступања.

5. Закључак

Укупно гледано, кривичноправна заштита жртава у Србији је доста добра и у великој мери је у складу са међународним и европским стандардима. Бројна побољшања кривичноправног оквира за заштиту од сексуалног насиља, посебно када је у питању предвиђање нових кривичних дела, поопштравање законом предвиђених казни, јасније дефинисање радњи извршења код неких кривичних дела из домена сексуалне делинквенције, изједначавање заштите од свих облика сексуалног насиља без обзира на пол, сексуалну оријентацију или брачни статус жртве и слично умногоме су последица ратификације међународних уговора, посебно Истанбулске конвенције, као и процеса усклађивања националног правног оквира са европским стандардима у процесу приступања Србије Европској унији. Међутим, остаје да се прати казнена политика судова, али и да се види да ли кривични експанзионизам и јачање репресије могу да доведу до спречавања и сузбијања сексуалног насиља, којим су превасходно угрожене жене и девојчице. Ако се имају у виду званични подаци о криминалитету и подаци истраживања, приме-

Ћује се да је тамна бројка у случајевима сексуалног насиља још увек висока. То је последица још увек присутног неповерења у државне органе, али и страха и срамоте жртве да пријави насиље – страха од освете и звршиоца, страха да ће у току кривичног поступка бити изложена секундарној виктимизацији, стида и страха од стигматизације околине и слично (ФРА, 2015; Николић-Ристановић, Константиновић Вилић, 2018; ОЕБС, 2019), а што је, пак, резултат још увек присутне патријархалне родне социјализације и дубоко укоревених родних стереотипа. Уз то, када се посматра пријављени криминалитет, криминалитет који је предмет оптужења и пресуђени криминалитет, примећује се опадање броја случајева како се иде од пријава, преко оптужби до осуда, односно изречених санкција (Лијеворе, 2003). Зато је потребно радити на осветљавању штетних родних стереотипа, подизању свести јавности о озбиљности сексуалног насиља, јачању капацитета кривичноправног система за примену постојећих решења у пракси у циљу обезбеђивања ефикасне кривичноправне заштите жртава и успостављању мреже специјализованих служби за жртве сексуалног насиља, које би пружале помоћ и подршку жртвама пре, током и након кривичног поступка.

Међутим, упркос позитивним помацима, и даље се примећује да нису све инкриминације усклађене са релевантним међународним инструментима, посебно са Истанбулском конвенцијом, као и да садрже одређене нејасноће и недостатке, који могу да буду препрека за адекватну примену у пракси. Уочава се да поједина законска решења нису конзистентна и да уносе проблеме у кривичноправни систем, а примећује се и међусобна неусклађеност појединих законских решења, која у неким случајевима као да нису део исте нормативне целине (Миладиновић-Стефановић, 2014; Соковић, 2014). На пример, оправдано се поставља питање односа Закона о посебним мерама за спречавање кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима са Кривичним закоником (на пример, везано за забрану ублажавања казне). Уз то, нејасна је правна природа посебних мера које уводи Закон о посебним мерама за спречавање кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, дискутабилан је уставни основ за ограничавање права и слобода које су садржане у посебним мерама, недостају јасна правила везана за начин извршења посебних мера, нејасан је однос посебне евиденције која се овим законом уводи и казнене евиденције коју воде судови и тако даље (видети више о томе у: Миладиновић-Стефановић, 2014; Соковић, 2014). Све скупа, то може да има низ негативних ефеката на примену закона у пракси, а онда и на заштиту (потенцијалних) жртава, што је требало да буде интенција законодавца.

Правни оквир за заштиту жртава сексуалног насиља, укључујући и њихову заштиту од ревиктимизације и секундарне виктимизације током кривичног поступка је добар и у великој мери је у складу са међународним и европским стандардима. Међутим, питање је у којој мери се одредбе кривичног процесног законодавства у пракси примењују у случајевима сексуалног насиља како би се жртвама осигурала потребна заштита од ревиктимизације и секундарне виктимизације. Ово посебно ако се има на уму да се, на пример, одредбе о посебно осетљивим оштећеним и сведоцима у пракси иначе примењују веома ретко (Јанковић Јовановић, Васић, 2017). Због тога је потребно радити на подизању свести правосудних органа о посебној осетљивости жртава сексуалног насиља и потреби да се у кривичним поступцима примењују мере које омогућавају њихову заштиту од ревиктимизације и секундарне виктимизације. Другим речима, у бављењу

сексуалним деликтима неопходан је приступ свих органа формалне социјалне контроле фокусиран на жртве (*victim-centred approach*) (ОНСНР, 2019).

На крају, веома је важно пратити примену постојећих решења у пракси, за шта су потребна редовна истраживања, којих у Србији, барем када је у питању кривично-правна заштита од сексуалног насиља, готово да нема, како би се даље реформе законодавства, јавних политика и пракси, а тиме и унапређивање правног положаја жртава сексуалног насиља заснивали на емпиријским налазима.

Литература

1. Богавац, Љ., Оташевић, С., Цуцић, В., Попадић, Д. (2015) *Прва национална студија о друштвеном проблему сексуалног злостављања деце у Републици Србији – финални извештај*. Београд: Инџест траума центар.
2. Бошковић, М. (2009) Криминолошка обележја кривичних дела против полних слобода, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 2, стр. 121-141.
3. Бркић, С. (2014) Посебно осетљиви сведоци, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 2, стр. 211-227.
4. Ћопић, С. (2011) Положај и заштита жртве у кривичном поступку, у: В. Николић-Ристановић, С. Ћопић (ур.) *Права жртва и ЕУ: изазови пружања помоћи*. Београд: Виктимолошко друштво Србије и Прометеј-Београд: стр. 135-160.
5. Ћопић, С. (2019) Развој законодавног оквира за заштиту жена жртава насиља у Србији, *Темид*, vol. 22, бр. 2, стр. 143-168.
6. Ћопић, С., Стевковић, Љ. (2012) Евидентирање података о насиљу у породици и значај међусекторске сарадње: нека страна искуства, у: В. Николић-Ристановић (ур.) *Евидентирање криминалитета: искуства из света и Србије*, Београд: Прометеј-Београд: стр. 159-176.
7. Ћоровић, Е. (2018) Кривично дело сакаћења женског полног органа из члана 121а Кривичног законика Србије, *Научне публикације Државног универзитета у Новом Пазару, Серија Б: Друштвене и хуманистичке науке*, вол. 1, бр. 1, стр. 4-13.
8. Дробњак, Т., Мацановић, В., Игњатовић, Т. (2017) *Остварени напредак и недостаци кривично-правног система заштите након усклађивања са Конвенцијом Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици* пр ЕУговор. Предлог практичне политике 03/12. Београд: Коалиција прЕУговор.
9. Ellsberg, M., Heise L. (2005) *Researching Violence Against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists*. Washington DC: World Health Organization, PATH.
10. FRA (2015) *Violence against women: an EU-wide survey - Main results*. Vienna: FRA – European Union Agency for Fundamental Rights.
11. Ханак, Н., Тењовић, Л., Ишпановић-Радојковић, В., Влајковић, А., Беара, М. (2013) Епидемиолошко истраживање насиља над децом у породици у Србији, *Темид*, вол. 16, бр. 2, стр. 57-73.
12. Јанковић Јовановић, А., Васић, М. (2017) *Положај жртве у кривичном поступку у Републици Србији*. Београд: Комитет правника за људска права – YUCOM.
13. Јовановић, С. (2019) Нови кривичноправни одговори Републике Србије на насиље над женама, *Темид*, вол. 22, бр. 2, стр. 169-187.
14. Кривични законик, Службени гласник РС бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
15. Круг, Е. Г., Дахлберг, Л., Мерцу, Ј., Зви, А., Лозано, Р. (ур.) (2002) *World report on violence and health*. Geneva, World Health Organization.
16. Lievore, D. (2003) *Non-reporting and Hidden Recording of Sexual Assault: An International Literature Review*. Commonwealth of Australia. Dostupno na: <https://aic.gov.au/sites/default/files/publications/non-reporting-and-hidden-recording-of-sexual-assault-an-international-literature-review.pdf?v=1509677779>, stranici pristupljeno 1.6.2020.

17. Линдгрен, М., Николић-Ристановић, В. (2011) *Жртве криминалитета: међународни контекст ситуација у Србији*. Београд: OEBS.
18. Миладиновић-Стефановић, Д. (2014) Кривичноправна заштита малолетних лица од сексуалног искоришћавања и злостављања – европски стандарди и право Републике Србије, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, vol. LIII, бр. 68, стр. 567-584.
19. Николић-Ристановић, В. (2019) *Од жртве до победника – Виктимологија као теорија, пракса и активизам*. Београд: Прометеј-Београд.
20. Николић-Ристановић, В., Константиновић Вилић, С. (2018) *Криминологија*. Београд: Прометеј-Београд.
21. OEBS (2019) *Добробит и безбедност жена, Србија – основни извештај*. Београд: OEBS.
22. OHCHR (2019) *Protection of victims of sexual violence: Lessons learned (Workshop report)*. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Dostupno na <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/ReportLessonsLearned.pdf>, stranici pristupkjeno 1.6.2020.
23. *Опти протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања*. Доступно на: https://www.параграф.рс/прописи/опсти_протокол_за_заштиту_деце_од_злостављања_и_занемаривања.html, странициприступљено 1.6.2020.
24. Пауновић, Н. (2019) Сексуално узнемиравање – Од антидискриминаторног до кривичноправног регулисања са освртом на кључне разлоге невидљивости жртава, *Темид*, вол. 22, бр. 3, стр. 319-343.
25. Републички завод за статистику (2019) *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2018. – Пријаве, оптужења и осуде*, Билтен бр.653, Београд: Републички завод за статистику.
26. Републички завод за статистику (2019а) *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2018. – Пријаве, оптужења и осуде*, Билтен бр.654, Београд: Републички завод за статистику.
27. Соковић, С. (2014) Жртве и савремене тенденције у контроли криминалитета, *Темид*, vol. 17, бр. 1, стр. 5-28.
28. Стевановић, И. (2014) *Моје право да будем заштићен – Кривичноправна заштита малолетних лица као титулара основних људских права и слобода*. Београд: Институт за криминологију и социолошка истраживања.
29. Стојановић, З. (2006) *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник.
30. Шкулић, М. (2017) Кривично дело силовања у кривичном праву Србије – актуелне измене, нека спорна питања и могуће будуће модификације, *Crimen*, vol. VIII, бр. 3, стр. 393–441.
31. Тањевић, Н. (2010) Кривичноправна заштита деце жртава сексуалног насиља у Србији, *Темид*, вол. 13, бр. 4, стр. 17-36.
32. The World's Women (2015) *Trends and statistics. Chapter 6: Violence against women*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division.
33. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 55/2014, 35/2019.
34. Законик о кривичном поступку, Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019.
35. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник РС, бр. 85/2005.
36. Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, Службени гласник РС, бр. 32/2013.
37. Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Службени гласник РС, Међународни уговори, бр. 12/2013.
38. Закон о спречавању насиља у породици, Службени гласник РС, бр. 64/2016.

* * *

*Dr Sanja Čopić,
Institute of Criminological and Sociological Research,
Belgrade*

CRIMINAL PROTECTION OF SEXUAL VIOLENCE VICTIMS IN SERBIA

Summary

Sexual violence is a serious form of human rights violation, particularly of the rights of women and girls, but also a serious public health problem. Victims of sexual violence face a number of consequences: physical injuries, psychological consequences, consequences for sexual and reproductive health, social consequences. Although victims of sexual violence can be women and men, children and adults, research and official (administrative) data suggest that sexual violence is a form of gender-based violence: it disproportionately affects women and girls, while the perpetrators are mostly men. Sexual delinquency is characterized by a high dark figure, which, on the one hand, reduces the ability to detect, prosecute and punish perpetrators, while, on the other hand, results in insufficient support and protection of victims, which in turn increases the risk of their re-victimization. Victims of sexual violence belong to the category of victims who, due to their age, psycho-physical characteristics and the nature of this type of crime, are particularly exposed to secondary victimization. Therefore, numerous international documents insist on providing timely and appropriate, first of all, criminal, but also other forms of protection of victims of sexual violence. This paper analyses criminal protection of sexual violence victims in Serbia, particularly focusing on the protection provided by the substantive criminal legislation, as well as by criminal procedure and executive, but also other relevant legislation.

Keywords: *sexual violence, victims, criminal protection, Serbia.*